
**Л.М. Головченко, канд. юрид. наук,
начальник Управління експертного забезпечення правосуддя**

Міністерство юстиції України

ПРО НЕОБХІДНІСТЬ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО СУДОВО-ЕКСПЕРТНУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ

На підставі аналізу літератури та проблем, які повсякденно вирішуються Управлінням експертного забезпечення правосуддя Міністерства юстиції України, наведено пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання судової експертизи в Україні

Закон України “Про судову експертизу” було прийнято 25 лютого 1994 року. Практика застосування цього Закону підтвердила його важливість як основоположного правового регулятора відносин у сфері судово-експертної діяльності. З метою удосконалення окремих положень цього Закону у 2004 році до нього були внесені певні зміни, які стосувались, зокрема упорядкування питань фінансування діяльності державних спеціалізованих установ, більш чіткого визначення вимог до експертів, які мають намір самостійно на професійній основі здійснювати судово-експертну діяльність.

За час дії цього Закону переважна більшість його положень не втратила своєї актуальності. Проте за час, що минув, Верховною Радою України було прийнято нові процесуальні кодекси, низку інших Законів України, а саме: “Про запобігання та протидію корупції”, “Про адміністративні послуги”, “Про державну службу” та інші нормативно-правові акти, що стосуються регулювання судово-експертної діяльності.

Поряд з тим, аналіз спеціальної літератури та проблем, які повсякденно вирішуються Управлінням експертного забезпечення правосуддя Міністерства юстиції України, свідчить про те, що питання вдосконалення нормативно-правового регулювання судової експертизи в Україні є актуальним як при підготовці центральними органами виконавчої влади пропозицій щодо змін законодавства, так і в практиці правозастосування відповідних норм суб’єктами судово-експертної діяльності. Науковці та практики, аналізуючи правила призначення та проведення судової експертизи, відмічають певні прогалини в законодавстві та наголошують на необхідності застосування уніфікованого підходу до

цього питання [1–20 та ін.]. Наприклад, чинний Закон України “Про судову експертизу” взагалі не містить визначень первинної, додаткової, повторної, комісійної та комплексної експертиз, а в процесуальному законодавстві такі визначення або відсутні, або не зовсім точно відображають сутність вказаних видів експертиз. Оскільки базовим для здійснення судово-експертної діяльності є саме Закон України “Про судову експертизу”, то головне, що необхідно зробити це організувати обговорення та прийняти нову редакцію цього закону, який би повно та правильно регулював всі питання, пов’язані як з призначенням та проведенням судової експертизи у різних видах судочинства, так й іншими напрямками судово-експертної діяльності в Україні.

У зв’язку із наведеним, триває робота, організована Міністерством юстиції України, з розробки нової редакції Закону України “Про судово-експертну діяльність в Україні”. Розглянемо окремі положення, що є результатом цієї роботи.

Із найменування проекту можна побачити, що пропонується адекватно відобразити сферу дії закону — не тільки врегулювання питань призначення та проведення судової експертизи, але й інші сторони судово-експертної діяльності: проведення експертних досліджень з метою надання висновків поза межами судочинства; наукові дослідження, пов’язані зі створенням методик проведення судових експертиз (планування, проведення наукових робіт, апробація і впровадження їх результатів в експертну практику); науково-методичне та інформаційне забезпечення в галузі судової експертизи; організаційно-управлінське забезпечення в галузі судової експертизи; профілактика правопорушень засобами судової експертизи; добір, професійна підготовка та підвищення кваліфікації судових експертів.

Оскільки в чинному Законі України “Про судову експертизу” викладено тільки мету судово-експертної діяльності, а саме поняття — не визначено, на нашу думку доцільно навести це та інші поняття у відповідних нормах нового закону. Пропонується у загальній частині закону ввести статтю, яка б містила основні терміни, що використовуються в ньому, та їх визначення. Це стосується, наприклад, визначення державної спеціалізованої експертної установи, експертної ініціативи, експертної спеціальності, експертного дослідження, зразків для проведення експертного дослідження, кваліфікації судового експерта, методики експертного дослідження, предмету, об’єкту судової експертизи; спеціальних знань тощо.

Потребує вдосконалення й поняття судової експертизи, оскільки в чинному законі його предмет обмежений лише обставинами справи,

а фактичні дані, встановлювані експертом на підставі застосування спеціальних знань, не увійшли до змісту поняття. Крім того, не повно окреслено коло замовників судової експертизи. Так, згідно Закону України “Про виконавче провадження”, державний виконавець своєю постановою може залучити експерта до виконавчого провадження, але у визначенні чинного Закону про це не вказано. З огляду на викладене, пропонується визначити поняття судової експертизи у наступній редакції: **судова експертиза** — дослідження експертом матеріальних (матеріалізованих) об’єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про фактичні дані та обставини справи, що перебуває в провадженні суду, органу досудового розслідування, державної виконавчої служби, та проводиться судовим експертом на основі його спеціальних знань.

Крім того, необхідно навести в законі й визначення поняття правового статусу судового експерта, взагалі, а також судового експерта державної установи і приватного судового експерта, зокрема. Поряд з тим, потребує визначення самої уповноваженої особи (органу), що наділена правом у порядку, встановленому законодавством України, призначити судову експертизу (залучити експерта).

На нашу думку, змістовним видається таке визначення судово-експертної діяльності — діяльність, пов’язана з державним управлінням і науково-методичним забезпеченням у галузі судової експертизи, організацією та проведенням судових експертиз, спрямована на забезпечення правосуддя незалежною, кваліфікованою та об’єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки та техніки.

Судово-експертна діяльність включає:

- 1) проведення судової експертизи;
- 2) проведення експертних досліджень з метою надання висновків поза межами судочинства;
- 3) наукові дослідження, пов’язані зі створенням методик проведення судових експертиз (планування, проведення наукових робіт, апробація і впровадження їх результатів в експертну практику);
- 4) науково-методичне та інформаційне забезпечення в галузі судової експертизи;
- 5) організаційно-управлінське забезпечення в галузі судової експертизи;
- 6) профілактику правопорушень засобами судової експертизи;
- 7) добір, професійну підготовку та підвищення кваліфікації судових експертів.

На наш погляд, є слушною пропозиція науковців та експертної спільноти доповнити існуючий перелік принципів судово-експертної діяльності: окрім законності, незалежності, об'єктивності та повноти дослідження, зафіксувати в законі ще й принцип дотримання прав, свобод та законних інтересів людини й громадянина, прав і законних інтересів юридичної особи, допустимості використання методів, засобів і способів проведення експертних досліджень, максимального збереження об'єктів експертного дослідження та дотримання професійної етики судового експерта.

На сьогоднішній день не знайшла закріплення в законі норма про громадські об'єднання судових експертів, які виконують важливі функції в експертному забезпеченні правосуддя, адже громадські організації судових експертів утворюються з метою захисту соціальних і професійних прав судових експертів, здійснення методичної та видавничої роботи, представництва інтересів судових експертів у державних та інших органах, і діють відповідно до статутів цих організацій. Позитивними прикладами таких об'єднань можуть слугувати Союз експертів України, товариства судових медиків і криміналістів та інші.

Слід також підтримати пропозицію правоохоронних та судових органів щодо віднесення саме до обов'язків судового експерта — обов'язок заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів, необхідних для проведення повного дослідження, а також уточнення, яке має бути зафіксованим на рівні закону, про заборону вирішувати питання, які виходять за межі спеціальних знань експерта, у тому числі, з питань права. Вважається також за потрібне заборонити експерту давати показання щодо судової експертизи, виконаної іншим судовим експертом, у разі якщо ним особисто не проводилось дослідження з питань, поставлених уповноваженою особою, та не досліджувались первинні матеріали і документи, оскільки єдиним способом перевірити повноту та об'єктивність попередньої експертизи, визначеним процесуальним законодавством, є проведення повторної експертизи. Саме таким шляхом і йде судова практика.

У чинному Законі України “Про судову експертизу” відсутні норми щодо керівника експертної установи. У той же час керівник наділений багатьма організаційними функціями, які обумовлюють належне і вчасне виконання експертизи, а тому потребують законодавчого закріплення. Саме він здійснює загальне управління керованою ним установою, організовує її експертну, наукову, фінансово-господарську діяльність. Серед прав керівника державної спеціалізованої експертної установи, на наш погляд, мають бути закріплені такі: у передбачених законом

випадках (за наявності обставин, що виключають можливість організації проведення судової експертизи) повернути уповноваженій особі (органу) без виконання матеріали, надані для проведення експертизи; доручити (передоручити — за наявності передбачених законом підстав) проведення експертизи певному експертові або комісії тощо. Поряд з цим необхідно встановити правила й щодо обов'язків керівника, а саме: організувати проведення експертизи в керованій ним державній спеціалізованій експертній установі в порядку, встановленому законодавством України; забезпечити належні умови праці експерта; не розголошувати відомості, які стали йому відомі у зв'язку з організацією проведення експертизи; у межах повноважень здійснювати контроль за дотриманням судовими експертами виконавчої дисципліни, методичних вимог, нормативно-правових актів з питань організації проведення судових експертиз, правил професійної етики судового експерта; забезпечувати добір, професійну підготовку та підвищення кваліфікації судових експертів керованої ним установи; роз'яснювати права та обов'язки судового експерта під час присвоєння кваліфікації судового експерта державної установи; організовувати взаємодію із суб'єктами судово-експертної діяльності, правоохоронними органами, судами, іншими установами та організаціями з метою науково-методичного, інформаційного забезпечення судово-експертної діяльності. Крім того, необхідно встановити правила щодо заборони керівнику державної спеціалізованої експертної установи надавати судовому експерту вказівки, що порушують принцип його незалежності.

Новий закон, на нашу думку, має містити окремий розділ, який би встановлював правила щодо роботи експертно-кваліфікаційних комісій та атестації судового експерта, оскільки експертно-кваліфікаційні комісії діють з метою проведення атестації для визначення рівня теоретичних знань і практичних навичок осіб, які виявили намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта, присвоєння кваліфікаційного класу судового експерта та вирішення питань щодо дисциплінарної відповідальності судових експертів. Чітке врегулювання цих питань дуже важливе як для експертів державних установ, так і для приватних експертів.

Безумовно, що ядром нового закону про судово-експертну діяльність мають стати норми, які стосуються врегулювання питань проведення судової експертизи, а саме: підстав і строків, правил присутності учасників процесу, обігу об'єктів, категорій експертиз, висновку експерта, повідомлення про неможливість надання висновку тощо.

Потребують більш чіткого врегулювання й норми щодо фінансового та організаційного забезпечення експертної діяльності, охорони державних спеціалізованих експертних установ. Найнеобхіднішим з точки зору турботи з боку держави про судового експерта має стати введення у новому законі розділу, який би встановлював норми про соціальні гарантії, оплату праці, заохочення, матеріально-соціальне забезпечення, робочий час, час відпочинку та відпустки судового експерта.

Підставами застосування окремих і особливих норм соціального захисту судових експертів є такі специфічні риси та умови судово-експертної діяльності:

- науковий характер, інтенсивність інтелектуальної праці, її нерегульована тривалість за умов виконання невідкладних і особливо важливих завдань з експертного забезпечення правосуддя;
- суспільно впливова за наслідками значення робота, висока соціальна відповідальність за свою працю та її результати;
- постійне морально-психологічне навантаження й напруженість, виконання службових обов'язків під час здійснення судово-експертної діяльності в стресових ситуаціях;
- систематичне перебування у відрядженнях, включаючи відрядження до місць скоєння злочинів, під час виконання функцій судового експерта з ризиком для здоров'я й життя;
- прояви морально-психологічного тиску, погрози та безпосередньо загрозливі дії проти судового експерта, у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків;
- установлена законом кримінальна відповідальність експерта за статтями 384, 385, 387 Кримінального кодексу України.

На цей час, відповідно до ст. 18 чинного закону України “Про судову експертизу”, на експертів державних установ поширюються особливості матеріального та соціально-побутового забезпечення, передбачені Законом України “Про державну службу”, якщо інше не передбачено законами України. Однак з 1 січня 2014 року набирає чинності новий закон “Про державну службу”, який виключає працівників державних установ державної форми власності із сфери дії цього закону. Однак Конституцією України заборонено звуження існуючих прав та погіршення умов праці та соціального захисту громадянина, тому введення згаданого розділу у новий закон “Про судово-експертну діяльність в Україні” відповідатиме вимогам основного закону України, та виключатиме необхідність у виділенні з державного бюджету додаткових коштів.

Більш конкретно мають бути прописані й норми щодо міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи: це стосується правил проведення судової експертизи за дорученням відповідного органу чи особи іншої держави, залучення фахівців з інших держав для спільного проведення судових експертиз, міжнародного наукового співробітництва в галузі судової експертизи.

Прикінцеві положення нового закону мають стосуватися порядку введення його в дію. Окрім норм щодо відповідних процедур, необхідно встановити правила щодо внесення змін до інших законів України з метою забезпечення єдиного підходу у різних видах судочинства до питань призначення та проведення судових експертиз, а також щодо інших аспектів здійснення судово-експертної діяльності.

Широке та змістовне обговорення наведених вище положень сприятиме вдосконаленню законодавства України у сфері експертного забезпечення правосуддя.

Список використаної літератури

1. *Сахнова Т.В.* Экспертиза в суде по гражданским делам: Учебно-практическое пособие / Т.В. Сахнова. — М.: БЕК, 1997. — 278 с.
2. *Головченко Л.М.* Деякі питання нормативно-правового регулювання організації судово-експертної діяльності в Україні / Л.М. Головченко // Матеріали наук.-практ. конф. “Нормативно-правове регулювання судово-експертної діяльності в Україні” (Сімферополь, 7–8 верес. 2000 р.). — Сімф.: Таврида, 2000. — С. 3–8.
3. *Головченко Л.М.* Правове регулювання судової експертизи: перспективи та розвиток / Л.М. Головченко // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2003. — № 5. — С. 49–53.
4. *Сімакова-Єфремян Е.* Проблеми судово-експертної діяльності в нормах чинного законодавства України / Е. Сімакова-Єфремян // Право України. — 2004. — № 6. — С. 99–102.
5. *Ємельянова І.* Проблеми призначення та проведення судової експертизи на стадії апеляційного провадження у цивільному процесі / І. Ємельянова // Право України. — 2005. — № 8. — С. 3–7.
6. *Клименко Н.И.* Назначение и проведение судебной экспертизы в гражданском процессе / Н.И. Клименко, С.А. Ципенюк // Экспертное обеспечение правосудия: проблемы теории и практики: материалы междунар. науч.-практ. конф. (АР крым 7–8 сент. 2006 г.). — Симф.: ДиАйПи, 2006. — С. 35–39.
7. *Сімакова-Єфремян Е.Б.* Проблеми нормативно-правового регулювання судової експертизи в цивільно-процесуальному та адміністративному судочинстві України / Е.Б. Сімакова-Єфремян // Современное состояние, проблемы и перспективы развития судебной экспертологии: материалы междунар. науч.-практ. конф. (Сімферополь, 20–21 сент. 2007 г.). — Симф.: ДиАйПи, 2007. — С. 96–102.
8. *Жакова Т.М.* Судебная экспертиза в гражданском процессе: проблемы и возможности / Т.М. Жакова // Теория и практика судебной экспертизы. — М.: Наука, 2007. — № 1 (июль). — С. 202–204.
9. *Сімакова-Єфремян Е.Б.* Проблеми нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності в адміністративному судочинстві України / Е.Б. Сімакова-Єфремян // Бюлетень МЮУ. — 2008. — № 3 (77). — С. 71–81.
11. *Россинская Е.Р.* Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе / Е.Р. Россинская. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Норма, 2008. — 688 с.

12. *Лозовий А.І.* Проблеми нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності у кримінальному процесі України / А.І. Лозовий, Е.Б. Сімакова-Єфремян // Бюлетень МЮ України. — 2010. — № 11. — С. 74–83.
13. *Лозовий А.І.* Проблемні питання призначення та проведення судової експертизи в кримінальному процесі України / А.І. Лозовий, Е.Б. Сімакова-Єфремян // Криміналістика XXI століття: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 листоп. 2010 р.). — Х.: Право, 2010. — С. 681–685.
14. *Лозовий А.І.* Проблеми нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності у кримінальному процесі України / А.І. Лозовий, Е.Б. Сімакова-Єфремян // Бюлетень МЮ України. — 2010. — № 11. — С. 74–83.
15. *Лозовой А.И.* Проблемные вопросы назначения и производства судебной экспертизы в уголовном процессе Украины / А.И. Лозовой, Э.Б. Симакова-Ефремян // Материалы 3-й Междунар. науч.-практ. конф. “Теория и практика судебной экспертизы в современных условиях” (Москва, 25–26 янв. 2011 г.). — М.: Проспект, 2011. — С. 24–27.
16. *Клименко Н.И.* Возможности назначения экспертиз в судах апелляционной и кассационной инстанции / Н.И. Клименко // Современные тенденции развития криминалистики и судебной экспертизы в России и Украине: материалы междунар. науч.-практ. конф. В рамках проекта “Российско-украинские криминалистические чтения на Слобожанщине” (Белгород, 25–26 марта 2011 г.) в 2-х т. — Белгород: Изд-во БелГУ, 2011. — Т. 1. — С. 49–53.
17. *Лозовой А.И.* Проблемные вопросы назначения и производства судебной экспертизы в уголовном процессе Украины / А.И. Лозовой, Э.Б. Симакова-Ефремян // Материалы 3-й Междунар. науч.-практ. конф. “Теория и практика судебной экспертизы в современных условиях” (Москва, 25–26 янв. 2011 г.). — М.: Проспект, 2011. — С. 24–27.
18. *Лозовой А.И.* Проблемные вопросы судебной экспертизы в проекте нового уголовного процессуального кодекса Украины / А.И. Лозовой, Э.Б. Симакова-Ефремян // Lietuvos Respublikos baudziamojo proceso kodeksui — 10 mety: Recenzuotu mokslinių straipsnių, skirtų Lietuvos ir užsieni šalių baudziamojo proceso, baudziamosios teisės ir kriminalistikos aktualijoms ir problematikai, rinkinys. — Vilnius: Vilnius panda, 2012. — С. 430–443.
19. *Шербаковский М.Г.* О регламентации проведения судебных экспертиз по новому УПК Украины / М.Г. Шербаковский // Сучасні тенденції розвитку судової експертизи: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 10-річчю Кримського науково-дослідного інституту судових експертиз (Автономна Республіка Крим, 20–21 верес. 2012 р.). — Сімф.: ВД “АРИАЛ”, 2012. — С. 28–31.
20. *Головченко Л.М.* Незалежний аудитор завжди може стати незалежним експертом: інтерв'ю з начальником управління експертного забезпечення правосуддя Міністерства юстиції України Людмилою Головченко / Л.М. Головченко // Незалежний аудитор. — 2013. — № 2 (13). — С. 20–25.

Резюме

На основе анализа литературы и проблем, которые повседневно решаются Управлением экспертного обеспечения правосудия Министерства юстиции Украины, приведены предложения по усовершенствованию нормативно-правового регулирования судебно-экспертной деятельности в Украине

Summary

The suggestions on an improvement normatively-legal adjusting of expert activity in Ukraine on the basis of analysis of literature and problems, which everyday decide Management of the Expert Providing of Justice of Ministry of Justice of Ukraine, are proposed.